

ZWAAR WEER

Het KNMI
in de Tweede Wereldoorlog

Kees Dekker & Fons Baede

Zwaar weer

ZWAAR WEER

HET KNMI IN DE
TWEEDE WERELDOORLOG

KEES DEKKER EN FONS BAEDE

Hilversum
Verloren
2021

Dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van
het dr. Hendrik Mullerfonds.

Afbeelding op het omslag:
vooorlogse foto van het KNMI gebouw met de waarneemtoren.

© 2021 Kees Dekker & Fons Baede
Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISBN 9789087049379

Omslagontwerp: Rombus/Tanja Stropsma, Hilversum
Opmaak Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	9
Inleiding	11
Een ongeschreven geschiedenis	11
Opbouw van het boek	12
Bronnen	13
Dankwoord	14
I Het KNMI in de jaren '30	15
Het vooroorlogse KNMI	15
<i>De organisatie van het KNMI in de dertiger jaren</i>	15
<i>Vooroorlogse huisvesting</i>	18
<i>College van curatoren</i>	19
<i>Het KNMI binnen de overheid.</i>	19
<i>Het KNMI internationaal</i>	19
Afdelingen van het KNMI	20
1 ^e afdeling. Algemene dienst	20
2 ^e afdeling. Weerdienst en algemene meteorologie <i>(vanaf 1937 weerdienst en luchtvaartmeteorologie)</i>	20
3 ^e afdeling. Klimatologie	28
4 ^e afdeling. Oceanografie en maritieme meteorologie	29
5 ^e afdeling. Aardmagnetisme en seismologie	31
<i>Filaalrichtingen van het KNMI in Rotterdam en Amsterdam</i>	35
2 Mobilisatie en het algemeen weerstation	38
Vorbereiding	38
<i>De rol van meteorologie bij gewapende conflicten</i>	38
<i>De oorlogsorganisatie</i>	39
De Duitse inval	41
<i>De eerste oorlogsdagen op het KNMI</i>	46
<i>De Britse jacht op Nederlandse meteorologische waarnemingen</i>	46

3	Het KNMI onder Duits bestuur	55
	1940, De eerste maanden onder Duits gezag	55
	1941-1942, Het tijdperk zonder ‘Oberleiter’	61
	1943, Een nieuwe ‘Oberleiter’ op het KNMI	62
	1944, Rampjaar voor het KNMI	67
	1945, Sluiting van het KNMI, op weg naar de bevrijding	69
4	Dr. Fritz Schnaidt (1909-1944)	72
5	De gevolgen van de Duitse bezetting	80
	Algemene dienst	80
	De weerdienst als studiehuis	81
	Klimatologische dienst	84
	Oceanografie en maritieme meteorologie	85
	Aardmagnetisme en seismologie	87
	Onvrede onder het personeel, oprichting van de personeelsvereniging	87
6	Waarnemingen en Operatie Overlord	88
	Operatie Overlord	93
7	Conflict tussen het KNMI en de IVD	98
	Situatie vóór 1937	98
	Situatie vanaf 1937	99
	Na de oorlog	103
8	Voedselschaarste	107
9	Illegaliteit en collaboratie	114
	Illegaliteit	114
	Collaboratie	116
10	Oorlogsslachtoffers	118
	August Johannes (Guus) van Ginkel (1911-1944), KNMI’er en verzetsman	118
	Bibliothecaresse Kittie Koperberg (1892-1943)	124
11	De naoorlogse zuivering van het KNMI	128
	De meidagen van 1945	128
	Zuivering	130
	<i>Procedure van de zuivering</i>	130
	<i>De oproep tot zuivering</i>	130
	<i>Werkwijze van de zuiveringscommissie</i>	133
	Bevindingen van de zuiveringscommissie en sancties	133

<i>Foute medewerkers</i>	133
<i>KNMI-medewerker te Vlissingen</i>	134
<i>Vrijspraak</i>	134
Vier directieleden	134
<i>Dr. H.C. Cannegieter, hoofddirecteur</i>	135
<i>Dr. W. Bleeker, directeur der 2^e afdeling (weerdienst en luchtvaart meteorologie)</i>	139
<i>Dr. J.H. Heiërman, adjunct-directeur der 2^e afdeling en hoofd luchtvaart meteorologie te schiphol</i>	145
<i>Dr. J.A. van Duynen Montijn, adjunct-directeur der 4^e afdeling (oceanografie en maritieme meteorologie)</i>	146
Reacties op de zuivering	148
Zuivering van H. Keyser, voormalig directeur der 4 ^e afdeling	149
12 De wederopbouw	151
De meidagen van 1945	151
Herstel meteorologische infrastructuur en dienstverlening	152
<i>Geallieerde steun</i>	152
<i>Herstel van de hoofdstations</i>	153
<i>Schiphol</i>	153
<i>Walcheren</i>	154
<i>Hervatting operationele dienstverlening</i>	154
<i>Opleidingen</i>	156
Voortdurende onrust	157
<i>Afwezigheid Vening Meinesz</i>	157
<i>Zuivering</i>	159
<i>Conflict met de (Rijks)luchtvaartdienst</i>	159
<i>Salariëring</i>	159
Herstel van de rust en snelle groei	161
<i>Naar een geofysisch instituut?</i>	161
<i>Snelle groei</i>	161
<i>Einde van het tijdperk Vening Meinesz</i>	162
Wie waren zij?	165
<i>Prof. dr. W. Bleeker (1904-1967)</i>	165
<i>Dr. H.G. Cannegieter (1879-1964)</i>	167
<i>Dr. K.R. Postma (1913-2005)</i>	169
<i>Prof. dr. F.H. Schmidt (1912-1997)</i>	171
<i>Prof. dr. F.A. Vening Meinesz (1887-1966)</i>	173
Biografieën auteurs	177
Geraadpleegde bronnen	180
Verantwoording van afbeeldingen	182
Personenregister	183

VOORWOORD

Het verhaal over *Het KNMI in de Tweede Wereldoorlog* is geschreven in het jaar 2020, toen Nederland de grootste naoorlogse crisis meemaakte: de pandemie veroorzaakt door het COVID-19 virus. Dat is een lastige periode voor het KNMI omdat meer dan 75% van het personeel hun werk vanaf huis moet verrichten. Dat is mogelijk dankzij de goede internetverbindingen en de digitale geletterdheid van alle medewerkers. De directie en andere leidinggevenden worden geconfronteerd met lastige vragen: Hoe zorgen we dat onze operationele dienstverlening door blijft gaan? Hoe zorgen we voor de gezondheid van het personeel? Hoe blijven collega's zich verbonden voelen met het instituut? Wanneer worden uitzonderingen toegelaten? Hoe houden we de boel een beetje bij elkaar?

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft de toenmalige directie onder leiding van dr. H.G. Cannegieter voor vergelijkbare vragen gestaan, maar dan nog veel zwaarder – geen misverstand daarover. Zo kwam de KNMI directie na de capitulatie onder toezicht te staan van dr. K. Knoch, de 'Direktor im Reichsamt für Wetterdienst' uit Duitsland. Dat was een zeer ongemakkelijke situatie voor Cannegieter die Knoch nog gekend moet hebben van de vooroorlogse contacten tussen de Europese weerdiensten. Als ik mij nu voorstel hoe vriendschappelijk en collegiaal ik omga met mijn internationale collega's, kan ik mij dat ongemak goed voorstellen. En toch is Cannegieter hiervoor na de oorlog bekritiseerd.

En dat brengt me op een tweede bijzonder aspect van *Het KNMI in de Tweede Wereldoorlog*. De schrijvers vertellen ook hoe na de oorlog de zuiveringscommissie met het oorlogsverleden van het KNMI is omgegaan. De zuivering moest ervoor zorgen dat benoemd werd wie of wat fout was geweest, en daar indien nodig ook voor gestraft werd, zodat iedereen daarna weer met een schone lei kon beginnen. Het gevaar van een zuivering is echter dat het aangewend wordt om oude rekeningen te vereffenen, want de bewijslast was vaak beperkt. Uiteraard bleek dat er medewerkers geweest waren die in meer of mindere mate met de Duitsers hadden samengewerkt, maar verreweg de meesten viel niets te verwijten. Ik denk dat de medewerkers van het KNMI in deze een goede afspiegeling van de Nederlandse bevolking vormden.

Hoe kijken wij nu – meer dan 75 jaar na de Tweede Wereldoorlog – naar de manier waarop ons instituut de oorlogsjaren heeft doorstaan? Dat is een lastige vraag. Er is veel gebeurd, en het blijft lastig ons voor te stellen hoe moeilijk onze voorgangers het in de bezettingsjaren hebben gehad. Maar ik lees vooral hoe veel toenmalige KNMI'ers zich hebben ingespannen om na de oorlog de draad van de normale dienstverlening weer snel op te kunnen pakken. En dat is goed gelukt. Nee, niet alles is goed gegaan, maar ik hoed mij voor 'de wijsheid van ach-

teraf'. Het is vooral belangrijk dat Kees Dekker en Fons Baede het hele verhaal zo objectief mogelijk hebben opgeschreven. Dat is heel belangrijk en daar ben ik heel blij mee. Waarom? Een niet beschreven geschiedenis geeft snel aanleiding tot misverstanden of – erger – verdachtmakingen. De vraag of iemand onjuist heeft gehandeld – waarmee veel onheil en onrecht wordt geïmpliceerd – is gemakkelijk gesteld. En zolang daar geen antwoord op komt, blijft de indruk hangen dat er wel iets mis zal zijn geweest. Het wordt immers verzwegen! Juist in tijden dat *fake news* en complottheorieën weer ruim ingang vinden is dat een groot gevaar. En hierin ligt de grote verdienste van dit boek. Het hele verhaal over de gang van zaken rondom het KNMI, de voorgeschiedenis en wat daarna kwam, wordt open en eerlijk met de lezer gedeeld. Het belang daarvan kan niet onderschat worden. Want aan de hand van dit document kan het KNMI laten zien dat het niets te verbergen had of heeft.

Er is nog een reden waarom ik gelukkig ben met het verschijnen van dit boek. We leven – terwijl ik dit schrijf – in de COVID-19 crisis. Maar achter die crisis doemt een nog veel groter gevaar op: klimaatverandering. Het KNMI speelt een belangrijke rol bij de ontwikkeling van beleid om klimaatverandering tegen te gaan en om te leren omgaan met de gevolgen daarvan: klimaatmitigatie en klimaatadaptatie. Bovendien verhogen we het klimaatbewustzijn in de samenleving middels berichten op onze website, interviews, lezingen en rapporten. De informatie die het KNMI verstrekt dient betrouwbaar en onbetwist te zijn. Het verhaal van het KNMI tijdens de Tweede Wereldoorlog ondersteunt die positie. Want uit het boek van Dekker en Baede blijkt dat de meeste KNMI'ers zich in die periode intensief hebben ingespannen om het instituut door de oorlogsjaren heen te leiden – zo goed en zo kwaad als dat ging – met zo min mogelijk schade voor de meetreeksen en het onderzoek. En zo heeft dit boek ook nog een actuele rol.

Op deze plaats wil ik de schrijvers, Kees Dekker en Fons Baede, danken voor hun inspanning om deze geschiedenis zo zorgvuldig op schrift te stellen. Ik hoop dat hun verhaal de huidige en nieuwe generaties KNMI'ers zal inspireren zich onbaatzuchtig op te stellen ten dienste van de gehele samenleving – ook ten tijde van crisis.

Gerard van der Steenhoven
Hoofddirecteur KNMI

INLEIDING

EEN ONGESCHREVEN GESCHIEDENIS

Op 16 mei 1940, één dag na de capitulatie, meldt zich bij het KNMI in De Bilt Oberregierungsrat dr. Kopfmüller van het Kommando der Luftgau Holland, onderdeel van de Duitse Wehrmacht. Hij ontnemt het Instituut het predicaat Koninklijk en stelt het NMI onder gezag van de Wehrmacht. Enkele dagen later neemt dr. Knoch, directeur van de Duitse Meteorologische Dienst, namens de Wehrmacht de leiding van het Instituut over. Het NMI krijgt toestemming verder te werken onder de dagelijkse leiding van de hoofddirecteur dr. Cannegieter, maar het verrichten van operationele waarnemingen en het maken van operationele verwachtingen wordt verboden. Slechts onderzoek en waarnemingen van klimatologische aard blijven toegestaan.

Dit is het begin van de meest uitzonderlijke periode uit de geschiedenis van het KNMI, uitzonderlijk voor een Instituut dat is opgericht en zich ook gewaardeerd weet voor zijn dagelijkse dienstverlening aan de Nederlandse samenleving. Een buitengewone periode bovendien waarvan de geschiedenis nooit is geschreven.

Dit boek beschrijft de geschiedenis van het Instituut in de aanloop naar en tijdens de bezetting. Het probeert daarbij ook antwoord te geven op vragen over de rol van de Duitse leiding en de verhouding tussen de Duitse leiding en de directie. Daarnaast bespreekt het boek het belang van de meteorologie in de oorlogsvoering en de vraag of het KNMI daar aan heeft bijgedragen.

De operationele taken waren verboden maar het onderzoek kon worden voortgezet. Meteorologen onder leiding van dr. Bleeker onderzochten de toentertijd nieuwe meteorologische analysemethode van de zogenaamde Noorse School; onderzoek dat ertoe heeft bijgedragen dat het KNMI na de oorlog snel in staat was zijn operationele taak te hervatten met moderne methoden.

De internationaal zeer gewaarde vervaardiging van maritieme atlassen door de oceanografische afdeling kon worden voortgezet, maar leidde niettemin tot een ernstig conflict binnen de directie over de vraag of de bewerking van Duitse wind- en stroomgegevens in de Atlantische Oceaan als wetenschappelijk kon worden beschouwd, dan wel van nut zou kunnen zijn voor de oorlogshandelingen van de Duitse marine.

Het aardmagnetisch en seismologisch onderzoek van de geofysische afdeling kon ongestoord voortgang vinden. Er werd zelfs een begin gemaakt met een nieuwe aardmagnetische opname van Nederland.

Dit boek beschrijft ook, summier, de wederopbouw na de oorlog. De bevrijding in mei 1945 was voor het weer Koninklijke KNMI nauwelijks een blijde gebeurtenis. Onder het personeel was een sterk wantrouwen gegroeid in de directie, een wantrouwen dat de wederopbouw aanvankelijk bemoeilijkte. De redenen van dit wantrouwen en het oordeel van de naoorlogse Zuivering over de rol die enkele personeelsleden, in het bijzonder leden van de directie, hadden gespeeld worden uitgebreid besproken. Dat niettemin het KNMI in korte tijd zijn belangrijke taak in de Nederlandse samenleving weer kon vervullen, met moderne methoden en hulpmiddelen en kon voldoen aan een zich snel uitbreidende behoefte aan meteorologische informatie in allerlei sectoren van de samenleving, is vooral te danken aan de nieuwe hoofddirecteur prof. dr. F. Vening Meinesz die in mei 1945 de leiding van het Instituut op zich nam. Hij is in staat geweest het vertrouwen te herwinnen, de naoorlogse onrust te beteugelen en samen met zijn directieleden de wederopbouw van het KNMI vorm te geven.

OPBOUW VAN HET BOEK

Om de geschiedenis van het Instituut tijdens de bezetting te begrijpen wordt eerst ruim aandacht besteed [1-2] aan de jaren '30, de organisatie van het Instituut, zijn positie nationaal en internationaal, maar ook aan de voorbereiding, in samenwerking met defensie, tijdens de mobilisatie op een mogelijk gewapend conflict. Meteorologische informatie is immers van groot strategisch belang.

De geschiedenis tijdens de jaren '30 is ook van belang omdat enkele problemen, die het wantrouwen in de directie ook nog na de oorlog voedden, al uit die jaren '30 dateerden: een voortdurend salarisprobleem en een tijdens de oorlog sluimerend maar vóór en na de oorlog heftig conflict met de Luchtvaartdienst, problemen die eerst na de oorlog door Vening Meinesz zijn opgelost. Aan het conflict met de Luchtvaartdienst wijden we een apart hoofdstuk [7].

De Duitse maatregelen direct na de bezetting hadden uiteraard vergaande gevolgen voor het werk op het Instituut en op de relatie tussen medewerkers en directie [3-5]. Met argwaan werd door velen gekeken naar de relatie tussen de directie en de Duitse Leider. Speciale aandacht krijgt dan ook de Duitse Leider dr. F. Schnaidt [4], enerzijds een streng, zich overigens correct gedragend, lid van de NSDAP, anderzijds een bevlogen natuurkundige en meteoroloog. Deze twee kanten van zijn persoonlijkheid maakten het de directie moeilijk een consequente houding tegenover hem te bepalen.

Was het verrichten van operationele (z.g. synoptische) waarnemingen en het uitgeven van weersverwachtingen verboden, het doen van klimatologische waarnemingen was toegestaan. Overigens is uit Duitse weerkaarten gebleken dat in Den Helder en Vlissingen, twee kuststations die voor de Duitsers van groot belang waren, wel degelijk synoptische waarnemingen werden verricht. In hoofdstuk 6 wordt voor het eerst op basis van originele Duitse en Engelse weerkaarten een analyse gepresenteerd van het belang van waarnemingen, waaronder Nederlandse, voor zowel de Duitsers als de Geallieerden bij de voorbereiding van de geallieerde landing op D-Day. Door het kraken van de Enigma-code waren de Geallieerden veel beter dan de Duitsers in staat van deze waarnemingen gebruik te maken.

Uiteraard besteden we [10] gepaste aandacht aan de twee oorlogsslachtoffers die het KNMI

te betreuren heeft: Guus van Ginkel, wegens illegale activiteiten eind 1944 gearresteerd en korte tijd later in Amsterdam gefusilleerd, en de Joodse bibliothecaresse Kittie Koperberg, vermoord in Sobibór in 1943.

Direct na de bevrijding werden tal van sectoren van de Nederlandse samenleving, met name ook de overheid, onderworpen aan een al in Londen geïnitieerde Zuivering. De Zuivering van het KNMI [11] heeft geleid tot pijnlijke beoordelingen van enkele directieleden. Dit leidde helaas niet tot bevrediging van het rechtsgevoel noch van de aangeklaagden noch van het merendeel van het personeel, ook omdat men vermoedde dat de samenstelling van de Zuiveringscommissie mogelijk heeft geleid tot een beïnvloeding van haar oordeel door het conflict met de LVD [7]. Pas na voltooiing van het zuiveringsproces in 1947 en oplossing van het conflict met de LVD werd een punt gezet achter deze pijnlijke naoorlogse episode.

In het laatste hoofdstuk [12] tenslotte wordt in het kort de succesvolle wederopbouw van het KNMI beschreven onder het regime van hoofddirecteur Vening Meinesz. We benadrukken daarbij vooral het herstel van de meteorologische infrastructuur en operationele dienstverlening, de kerntaken van het instituut die na vijf jaar stilstand en verval opnieuw moesten worden opgebouwd.

Aan het einde van het boek zijn korte biografieën opgenomen van vijf personen die een doorslaggevende rol hebben gespeeld tijdens en na de bezetting, en bovendien een korte beschrijving van enkele KNMI'ers die regelmatig in het boek worden genoemd.

BRONNEN

Dit boek werd geschreven op basis van informatie uit talrijke bronnen, helaas niet allemaal publiek toegankelijk.

Uiteraard ontleenden we informatie aan het archief van het KNMI, zowel het interne als het deel dat publiek toegankelijk is opgeslagen in het Utrechts Archief. Daarnaast werd ons gewezen op een in de bibliotheek van het KNMI aanwezig dossier met diverse niet geordende en niet gepubliceerde, maar wel zeer belangrijke, stukken betreffende het KNMI in oorlogstijd, waaronder dagboeken, memoranda en interne rapporten. Van belang waren in het bijzonder de ongepubliceerde dagboeken en naoorlogse memoires van KNMI-medewerkers Bleeker, Deij, Van Egten en Postma en enkele diepgaande en vooruitziende nota's van Postma en Schmidt. We raadpleegden ook het boek gepubliceerd ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Instituut: *Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut 1854-1954*, een boek waarin de oorlogsperiode wel zeer summier wordt beschreven. We ontleenden verder informatie aan een werkstuk van mw. Kempenaar-van den Berg: *Het KNMI van 1945 tot 1982, een voorbeeld van institutionele geschiedenis* en aan het boek *Weermannen in oorlogstijd* van Tjitse Lagerveld (De Bilt 2010).

In de jaren '90 heeft voormalig KNMI-medewerker Jacques van Gorp informatie verzameld ter voorbereiding van een door hem te schrijven boek over het KNMI in oorlogstijd. Veel informatie hebben we mogen ontlenen aan door hem verzamelde documenten en aan door hem afgenomen interviews met medewerkers die de oorlog nog hadden meegemaakt. Helaas is zijn boek nooit voltooid.

De archieven van het Ministerie van Binnenlandse Zaken betreffende de naoorlogse Zuivering van het overheidspersoneel zijn nog altijd niet (2020) publiek toegankelijk. De archieven van het Directoraat Generaal van de Rijksluchtvaartdienst en van de directie Juridische en Economische Zaken van het Ministerie van v&w daarentegen bevatten wel toegankelijke dossiers over de zuivering van het KNMI, waarvan gebruik is gemaakt.

Ook omdat niet alle bronnen publiek toegankelijk zijn, hebben we afgezien van verwijzing via voetnoten naar de bron van elk citaat of feit. We hebben ervoor gekozen aan het eind van het boek een overzicht te geven van de bronnen waaruit we hebben geput.

DANKWOORD

We hadden delen van dit boek niet kunnen schrijven zonder toegang tot het archief en de interviews van Jacques van Gorp. We danken van harte zijn dochter Nicolette van Gorp, die zo vriendelijk was ons toegang te verschaffen tot haar vaders archief, en die steeds bereid was met ons mee te denken en ook het concept van dit boek kritisch heeft gelezen.

We danken ook voormalig KNMI-er Bert Kamp die eveneens bereid was het concept te lezen en met waardevolle suggesties kwam.

Voormalig KNMI-bibliothecaris Wouter Jansen heeft ons gewezen op relevant materiaal in de bibliotheekcollectie. Elly van Duivenbouden was steeds bereid ons te helpen met het opsporen van gegevens uit het interne KNMI archief. Aan beiden: hartelijk dank!

Met dank ook hebben we het vriendelijk aanbod van Cor Schuurmans en Huug van den Dool geaccepteerd de korte biografie te schrijven van hun promotor prof. dr. F.H. Schmidt.

KEES DEKKER en FONS BAEDE

HOOFDSTUK I

HET KNMI IN DE JAREN '30

HET VOORORLOGSE KNMI

De Duitse bezetting gedurende de Tweede Wereldoorlog had een enorme weerslag op het functioneren van het KNMI. Om dit goed te kunnen begrijpen wordt in dit hoofdstuk een schets gegeven van het KNMI in de periode voorafgaand aan die bezetting, de organisatie en de plaats van het KNMI binnen de overheid alsmede de belangrijke rol van enkele KNMI'ers binnen de Internationale Meteorologische Organisatie (IMO). Het KNMI had vijf afdelingen en de werkzaamheden van deze afdelingen worden in dit hoofdstuk in grote lijnen besproken.

DE ORGANISATIE VAN HET KNMI IN DE DERTIGER JAREN

Het KNMI was in de dertiger jaren qua omvang een bescheiden organisatie, waarbinnen een enorme hoeveelheid werk werd verzet. Hoofddirecteur was prof. dr. E. van Everdingen. Hij was op 16 februari 1905 dr. C.H. Wind opgevolgd. Na Buys Ballot, Snellen en Wind was hij de vierde hoofddirecteur van het KNMI sinds de oprichting in 1854. Op 1 juli 1938 werd hij opgevolgd door dr. H.G. Cannegieter. Met ruim 33 jaar als hoofddirecteur is Van Everdingen na Buys Ballot de langst zittende hoofddirecteur geweest.

Uit het jaarverslag van 1940 blijkt dat circa 80 mensen in vaste dienst bij het KNMI in De Bilt werkzaam waren. Dat waren naast de hoofddirecteur, drie directeuren en drie adjunct-directeuren, negen wetenschappelijke assistenten, een secretaris en een adjunct-secretaris, een schrijver 1^e en een schrijver 2^e klasse, vier assistenten, vier observatoren, acht radiotelegrafisten-observatoren en twee leerling radiotelegrafisten-observatoren, acht rekenaars, een bibliothecaresse, vier instrumentmakers in verschillende rangen en een conciërge. Daarnaast nog 20 tijdelijke werkrachten, het merendeel ongehuwde vrouwen, want getrouwde vrouwen mochten niet in Rijksdienstverband werken. Verder werkten er nog tien mensen op een tijdelijk arbeidscontract met een bijzondere werkopdracht voor de afdeling Oceanografie en Maritieme meteorologie.

Buiten De Bilt waren nog zeven medewerkers in KNMI-dienst. Twee directeuren van de filiaalinstellingen in Amsterdam en Rotterdam en een wetenschappelijk assistent in het aardmagnetisch station in Witteveen en de vier observatoren van de buitenstations Den Helder, Groningen, Vlissingen en Maastricht.

VOORROORLOGSE HUISVESTING

Het KNMI-terrein in De Bilt was nog grotendeels leeg. Alleen het oorspronkelijke hoofdgebouw van het landgoed Koelenberg stond er met drie kleine paviljoens. In het hoofdgebouw zat het KNMI-personeel, de paviljoens waren bestemd voor seismologie en metingen aan het aardmagnetisme

Het hoofdgebouw was niet bijster groot en de huisvesting van al de medewerkers was een groot probleem. In verschillende jaarverslagen wordt over een nijpend ruimtegebrek gesproken. De woning van de toenmalige hoofddirecteur Van Everdingen, de villa zoals personeel het huis noemde, stond op het terrein langs de oprijlaan naar het hoofdgebouw. Nadat Van Everdingen in juli 1938 was opgevolgd door Cannegieter, werd de villa ingericht voor de weerdienst op initiatief van dr. W. Bleeker, adjunct-directeur van de 2^e afdeling. Negentien medewerkers verhuisden van het hoofdgebouw naar het nieuwe weerdiensthuis.

Beneden in de villa was de werkkamer, er naast een klein keukentje. Boven waren de kamers voor de radiotelegrafisten, een kamer voor de directeur van de 2^e Afdeling, enkele kleine werkkamertjes en een kleine colloquiumkamer. Volgens de latere hoofddirecteur dr. Bijvoet was er na de verhuizing nog maar heel weinig contact tussen de medewerkers in het hoofdgebouw en die in het weerdiensthuis.

Het KNMI-terrein voor de oorlog.

COLLEGE VAN CURATOREN

Een college van curatoren, opgericht in 1899, hield toezicht op het KNMI. Het college bestond uit een voorzitter, vijf leden en een secretaris. Het college vergaderde een paar keer per jaar. Vaste agendapunten waren de begrotingsvoorstellen voor het komende jaar en de beloning van gezagvoerders en stuurlieden van de koopvaardij voor het indienen en bijhouden van voortreffelijke scheepsjournalen. Ook personeelszaken, zoals de vervulling van vacatures of uitbreiding van personeel, moesten door het curatorium worden goedgekeurd, evenals buitenlandse dienstreizen, of deelname in internationale commissies.

HET KNMI BINNEN DE OVERHEID

De positie van het KNMI binnen de overheid heeft in de loop der tijd vele wijzigingen ondergaan. Vanaf 1 januari 1923 viel het Instituut onder de afdeling Vervoer en Mijnwezen van het in 1906 opgerichte Departement van Waterstaat. In 1942 bepaalde de Secretaris Generaal (SG) van het Departement van Waterstaat, de in 1943 door de bezetter ontslagen mr. D.G.W. Spitzen, dat *om redenen van organisatorisch belang* per 1 november van dat jaar de behandeling der aangelegenheden van het Nederlands Meteorologisch Instituut werd opgedragen aan de Directeur van de Luchtvaartdienst. Dat was nog de situatie op 5 mei 1945: het KNMI ressorteerde onder de Luchtvaartdienst binnen het Departement van Waterstaat.

HET KNMI INTERNATIONAAL

Een aantal KNMI'ers speelden een belangrijke rol binnen de Internationale Meteorologische Organisatie (IMO), de voorloper van de huidige Wereld Meteorologische Organisatie (WMO). Vooral Van Everdingen genoot groot aanzien en gezag binnen de IMO. Van 1919 tot 1921 was hij secretaris van het Internationaal Meteorologisch Comité (IMC), het dagelijks bestuur van de IMO. In 1923 werd hij benoemd tot vice-president en in 1929 tot president. Na Buys Ballot was hij de tweede Nederlandse president van de IMO, Hij bleef dit tot 1935. Onder zijn presidentschap werd het Tweede Internationale Pooljaar (1925) gehouden en kreeg de IMO eindelijk een vast secretariaat. Geen geringe prestatie. Dit secretariaat werd aanvankelijk in De Bilt gehuisvest met dr. Cannegieter als eerste secretaris en als zodanig ook lid van het IMC. In 1938 verhuisde het secretariaat naar Lausanne om uiteindelijk in 1951 te verhuizen naar Genève. Als waardering voor zijn werk werd Van Everdingen in 1939 benoemd tot erelid van het IMC.

Bij veel belangrijke meteorologische conferenties en bijeenkomsten waren Van Everdingen en Cannegieter aanwezig en zij moeten een enorm netwerk hebben gehad binnen de internationale meteorologische gemeenschap.

Internationaal gezien was 1932 een belangrijk jaar, het begin van het Tweede Internationaal Pooljaar waar ook Nederland aan deelnam. Het eerste 1925 werd in 1882/83 gehouden waarbij de Nederlandse expeditie onder leiding van Maurits Snellen vastvroor en overwinterde in de Kara Zee. De Nederlandse bijdrage in 1932/33 bestond uit een magnetisch en meteorologisch station in Angmagssalik op Groenland en een aerologisch station op IJsland waar met twee Fokker vliegtuigen aerologische waarnemingen werden verricht.

Heel belangrijk in die tijd met het oog op de opkomende transatlantische luchtvaart. Dr. Cannegieter gebruikte zijn jaarlijks verlof om het station daar te installeren. Op 2 september 1932 werd de eerste vlucht uitgevoerd. De bemanning, twee militaire vliegers en een mecanicien verrichtte ook de meteorologische waarnemingen.

Voor het station op Groenland schonk Anton Philips een radiozendstation. De Nederlandse expeditie vertrok in juni naar Kopenhagen vanwaar zij op 14 juli met de *Gertrud Rask* via Scoresbysund naar Groenland vertrok. Aan boord waren ook de latere Nobelprijswinnaar Nico Tinbergen en zijn vrouw die op Groenland biologisch onderzoek verrichtten. De waarnemingen op Groenland werden gedaan door vier studenten die zich daarvoor hadden aangemeld.

Op 22 september 1933 kwamen de KNMI'ers uit Groenland weer terug in Nederland. In de jaarverslagen van 1932 en 1933 wordt uitgebreid verslag gedaan van dit Pooljaar.

AFDELINGEN VAN HET KNMI

Op 20 oktober 1933 werd een nieuw reglement voor het KNMI van kracht (Staatsblad nr. 528) waarin de werkzaamheden en verantwoordelijkheden van het KNMI werden vastgelegd. Dit verving het besluit uit 1906. Als vervolg hierop werd door de Minister van Waterstaat op 13 november 1933 een nieuwe *Instructie voor de ambtenaren van het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut* vastgesteld waarin vrij gedetailleerd de werkzaamheden van de verschillende afdelingen werden beschreven.

We bespreken de vijf afdelingen nog in meer detail.

1^e AFDELING. ALGEMENE DIENST

Deze afdeling, met heel diverse taken, omvatte de administratie, de gebouwen en terreinen. Ook de bibliotheek, internationaal onderzoek, dienstreizen, instrumenten en hulpmiddelen, de werkplaats en een afdeling voorlichting, die verzoeken over inlichtingen op het gebied van meteorologie, aardmagnetisme en seismologie afhandelde, vielen onder deze afdeling. De hoofddirecteur stond aan het hoofd van deze afdeling. In ieder jaarverslag staan de buitenlandse dienstreizen en medewerking aan internationaal onderzoek door KNMI'ers vermeld.

De 1^e Afdeling was ook verantwoordelijk voor de vele jaarlijkse publicaties, zoals de jaarboeken meteorologie en aardmagnetisme, de maandelijks overzichten der weersgesteldheid en het jaaroverzicht van het KNMI.

2^e AFDELING. WEERDIENST EN ALGEMENE METEOROLOGIE (VANAF 1937 WEERDIENST EN LUCHTVAARTMETEOROLOGIE)

Deze afdeling was verantwoordelijk voor het doen van operationele meteorologische waarnemingen en het maken van weersverwachtingen voor het algemeen publiek en voor specifieke doelgroepen, zoals de scheepvaart en de luchtvaart. De hoofddirecteur was niet alleen het hoofd van de Algemene Dienst, maar tot 1 augustus 1941 ook directeur van deze afdeling.

Op die datum werd hij in deze functie opgevolgd door dr. W. Bleeker. De latere hoofddirecteur, dr. H.C. Bijvoet, vertelde in 1997 aan Kees Dekker en Han Mellink tijdens een interview voor *Meteorologica*, het tijdschrift van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van de Meteorologie (NVBM), hoe de weerdienst er toen uitzag:

Begin jaren dertig – Van Everdingen was hoofddirecteur – bestond de weerdienst uit een kamer (kleiner dan deze woonkamer) die direct onder de oude toren lag. Daarin stond een tafeltje. De weerberichten die in de kelder door radiotelegrafisten werden opgenomen, werden direct geplot in de bekende kleine, blauwe publicatiekaartjes. Meer had Van Everdingen niet nodig. Hij tekende alleen wat isobaren. Fronten waren taboe. Bleeker die later in de weerdienst kwam, tekende wel fronten, maar Van Everdingen gumde ze altijd weer uit. Drie kaartjes per dag werden er getekend, om 7, 12 en 18 GMT. 's Nachts werd er niet gewerkt. Alle directeuren van de afdelingen inclusief de hoofddirecteur moesten om beurten de kaartjes tekenen en de verwachtingen maken. Bleeker was vrij nieuw en had gehoord van de Noorse School. Hij praatte erover met Van Everdingen, maar die wilde er niets van horen. Bleeker wilde graag op dienstreis naar Bergen. Daar kwam niets van in. Uiteindelijk mocht Bleeker op kosten van de Staat gaan, maar de dagen dat hij er zat moesten vakantiedagen zijn. Later is hij nog een keer geweest. Hij heeft daar het vak geleerd en kende daardoor Bergeron, Bjerknes, Petterssen. Dat waren de hoogtijdagen van de Noorse School. In 1938 ging Van Everdingen met pensioen en werd opgevolgd door Cannegieter. Van Everdingen had een dienstwoning, een villa aan de rand van het KNMI-terrein. Bleeker heeft voor elkaar gekregen dat die villa werd omgebouwd tot wat genoemd werd het weerdiensthuis.

De leiding van de weerdienst werd dus beurtelings uitgeoefend door de hoofddirecteur en de (adjunct-)directeuren van de verschillende afdelingen. Zij tekenden de weerkaartjes en maakten de verwachtingen. De functie van meteoroloog bestond nog niet. In het jaarverslag van 1935 schrijft Van Everdingen dat hij een of twee dagen per week de leiding van de weerdienst had. Op andere dagen gaf hij colleges aan de Universiteit van Utrecht.

Nadat Cannegieter hoofddirecteur was geworden werd er niet meer volgens één bepaald systeem gewerkt. Bleeker analyseerde de kaarten volgens de nieuwe methode van de Noorse School (zie voor meer details hoofdstuk 5), terwijl Cannegieter nog de oude methode hanteerde. Dat zorgde voor discussies over welke methode de beste was.

De weerdienst zat vóór de verhuizing naar de villa op de bovenste verdieping van het hoofdgebouw. Een gedeelte van de zolder en de toren waren in gebruik door de weerdienst. Op die toren stond een windvaan. De as ging door de hele toren en kwam uit in een kamer waar andere instrumenten stonden. Op de toren zelf stond een thermometerhut.

Onder de weerdienst viel ook het werk voor de luchtvaart op Schiphol. Deze dienst werd samen met de Luchtvaartdienst uitgevoerd. Wetenschappelijke assistenten van het KNMI zorgden voor de verwachtingen en voorlichting, radiotelegrafisten-observatoren van de Luchtvaartdienst op Schiphol voor de waarnemingen en andere taken. (Wetenschappelijke assistenten binnen deze afdeling op het KNMI waren eigenlijk meteorologen, maar deze benaming werd toen niet gebruikt). Deze taakverdeling, en vooral het verschil van inzicht over het werk van de radiotelegrafisten-observatoren, zorgde later voor een groot conflict tussen de leiding van de Luchtvaartdienst en het KNMI (zie hoofdstuk 7).

In 1934 werden speciale verwachtingen gemaakt voor de vlucht van de *Uiver* en *Postjager* naar Australië. Voor iedere geregelde vlucht werd een specifieke verwachting opgesteld.

MINISTERIE VAN WATERSTAAT

13 November 1937

N°. 481^r

Afdeeling
 Vervoer- en Mijnwezen

De Minister van Waterstaat,

Gelet op artikel 4 van het Koninklijk besluit van den 20sten October 1933 (*Staatsblad* n°. 528), tot vaststelling van een nieuw reglement voor het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut, het laatst gewijzigd bij Koninklijk besluit van den 1sten September 1937 (*Staatsblad* n°. 578);

Heeft goedgevonden:

met intrekking van de beschikking van 23 October 1934, La. L^r, Afdeeling Vervoer- en Mijnwezen, te bepalen, dat het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut wordt verdeeld in de vijf nagenoemde afdeelingen, welke werkring de bij ieder vermelde onderwerpen zal omvatten:

1ste AFDEELING.*Algemeene Dienst en Algemeene Meteorologie.*

Briefwisseling, administratie en de boekerij. Comptabiliteit. Het verifiëren van instrumenten. Beheer, onderhoud, vervaardiging en herstelling van instrumenten. Meteorologische onderzoekingen van algemeen aard.

2de AFDEELING.*Weerdienst en Luchtvaart-Meteorologie.*

Het samenstellen en verspreiden van algemeene weerberichten; het verzenden van storm- en stormvloedwaarschuwingen.

Het verrichten, bevorderen, verzamelen en bewerken van waarnemingen in de vrije atmosfeer.

Onderzoekingen op het gebied der klimatologie van de luchtwegen, welke voor de Nederlandsche luchtvaart van belang zijn.

Meteorologische waarnemingen en weersverwachtingen zijn van groot militair belang. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vrijwel direct na de capitulatie het KNMI een Duitse leider kreeg die ervoor moest zorgen dat geen informatie in handen van de geallieerden kon komen. De K van Koninklijk moest verdwijnen, operationele taken werden verboden, maar onderzoek mocht worden voortgezet. De dagelijkse weersverwachting in de krant verdween op 10 mei 1940 en kwam pas weer terug op 14 augustus 1945. Dit boek beschrijft deze uitzonderlijke periode uit de geschiedenis van het KNMI.

Ook geeft het boek een unieke analyse van de weerssituatie rond de invasie in Normandië door recent opgedoken weerkaarten en het laat het enorme verschil zien in meteorologische informatie waarover Duitsers en Geallieerden beschikten. De vraag of KNMI met de bezetter heeft meegewerkt krijgt speciale aandacht.

Na de bevrijding was een deel van het personeel kritisch over de houding van de Directie tegenover de Duitse leiding. Maar ook de naoorlogse zuivering, die tot enkele berispingen leidde, werd gewantrouwd.

Dat niettemin het KNMI in korte tijd zijn taak in de Nederlandse samenleving weer kon vervullen, is te danken aan de nieuwe hoofddirecteur prof. dr. F. Vening Meinesz die in mei 1945 de leiding van het Instituut op zich nam. Hij is in staat geweest het vertrouwen van het personeel te herwinnen en samen met zijn directieleden het KNMI weer op te bouwen.

